

УДК 72.01; 349.6;351.853

Соченко В. І. ,
доктор архітектури, професор
кафедри Основ архітектури та архітектурного
проектування КНУБА
Соченко Д. В. ,
бакалавр архітектури,
студент V курсу кафедри Інформаційних
технологій в архітектурі КНУБА

ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА РЕВАЛОРИЗАЦІЇ СЕРЕДОВИЩА ЗАПОВІДНОЇ ТЕРИТОРІЇ ВЕРХНЬОГО МІСТА З ВИЗНАЧНИМИ ХРАМОВИМИ АНСАМБЛЯМИ ІСТОРИЧНОГО ЦЕНТРУ СУЧАСНОГО КИЄВА

Анотація: в статті розглянуті актуальні проблеми належного збереження та ревалоризації унікального сакрального середовища заповідної території Верхнього міста з визначними храмовими ансамблями історичного центру сучасного Києва. Найбільш значимі із них включені до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Ключові слова: історичний центр, проблеми збереження, храмові ансамблі.

Київ – місто, оповите легендами і славне своїми християнськими святинями, столиця Даньоруської держави та сучасної України – належить до найдавніших і найважливіших культурних центрів світового значення. В IX ст. Київ став центром могутньої держави середньовічної Європи – Київської Русі, яка об'єднала східнослов'янські та інші племена в єдину могутню державу, зробивши належний вклад в розвиток світової цивілізації. [1, 2, 3] Здавна величають його «матір'ю руських».

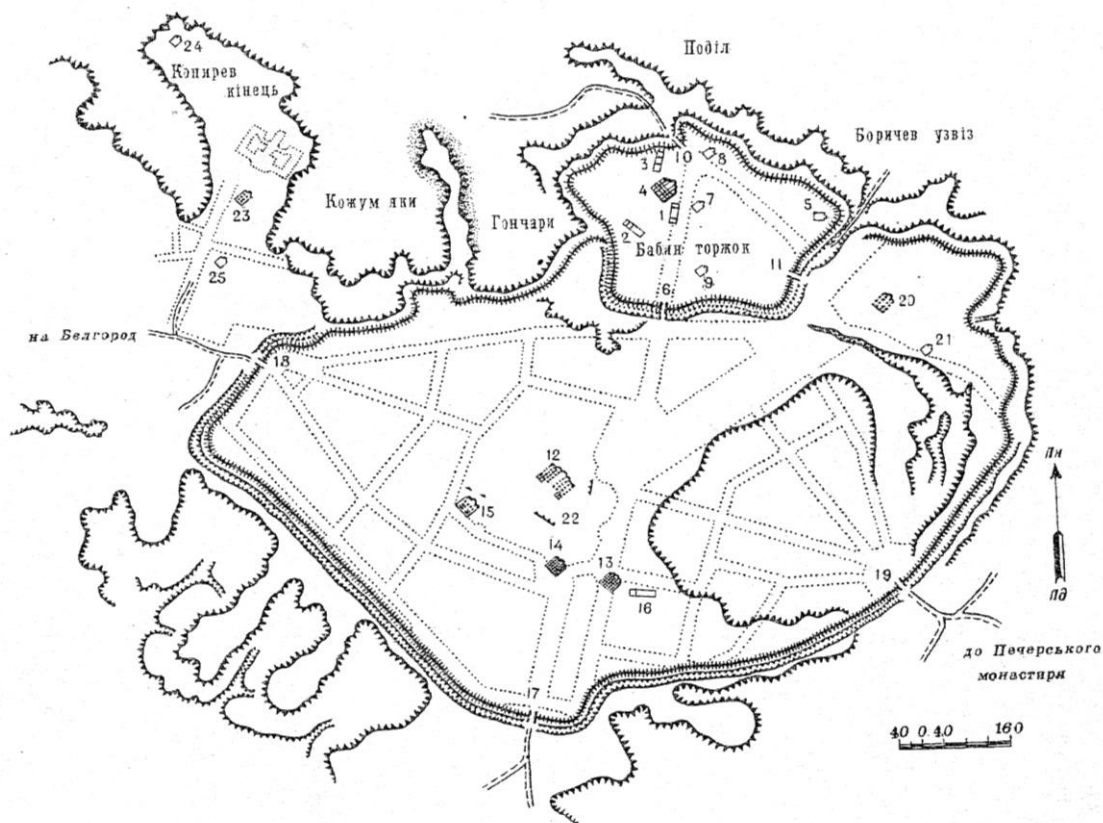
В кінці X ст. в Києві, за володарювання великого Київського князя Володимира Святославича, відбулася знаменна історична подія – офіційне запровадження християнства як нового цивілізаційного поступу Русі, що сприяло подальшому розвитку та утворенню Києворуської держави і входженню її до світової християнської ойкумени. І з тих часів Київ вважається духовною столицею східнослов'янського християнського світу – «Другим Єрусалимом», містом Премудрості Божої зі знаменитими світового значення християнськими святинями - церквою Св. Богородиці Десятинною, Св. Василя, кафедральним собором Св. Софії, колишніми (втраченими) монастирськими

храмами Св. Георгія і Св. Ірини, а згодом – храмами Свято-Успенської Києво-Печерської Лаври та Михайлівського Золотоверхого монастиря та ін. [4]

Маючи багату ранньослов'янську автохтонну культуру (Відомо, що дерев'яні християнські храми будувалися ще до офіційного запровадження на Русі за часів володарювання князя Аскольда, а згодом і княгині Ольги. Згідно літописів першим християнським храмом в Києві була церква Св. Миколая над могилою Аскольда, збудована 882 р. А 949 р. в Києві існувала кафедральна єпископська церква Св. Іллі. Але тож були дерев'яні храми, а монументальні кам'яні храми почали будувати тільки після офіційного прийняття християнства в Київській Русі за князювання Володимира Святославича.) [7] і сприйнявши візантійські, а згодом і західноєвропейські християнські традиції та провівши необхідні державні реформи, Київська Русь в кінці X - першій половині XI ст. за часів князювання Володимира Святославича та особливо - за Ярослава Мудрого, виходила на передові позиції європейського розвитку. Її шанували в країнах як Східного, так і Західного світу та підтримували різноманітні міжнародні відносини. В часи свого розквіту Київська Русь установила широкі торговельні й дипломатичні зв'язки з різними країнами світу. Багато володарів Європи мали за честь породичатися з великими князями Київськими. Адже чутки про багатство, красу, яскраву самобутню культуру Києва доходили до найвіддаленіших країв і народів світу. Саме тоді літописець з гордістю записав: «...вся честь, и слава, и величество, и глава всьмъ землямъ Русьскимъ – Киевъ». [5] Тож краса і велич стольного града Києва в XI – першій чверті XIII ст. захоплювали сучасників, які називали його суперником Риму і Константинополя. В той же час багата та різнобарвна історія славного Києва знає багато як світлих, так і трагічних подій. Так, у 1240 р. Київ зазнав значних руйнувань, був пограбований та поневолений монголо-татарською ордою, а згодом потерпав і від набігів кримського каганату. У другій половині XIV ст. місто підпало під владу князівства Литовського, потім шляхетської Польщі, а пізніше – царської Росії. [6]

Значних руйнувань зазнали визначні пам'ятки унікальної архітектурної спадщини історичного центру Києва і в радянські часи в 30-ті роки XX ст. та в 1941-1943 рр. під час тимчасової німецької окупації Києва. В ті ж часи були пограбовані музеї міста та зруйновано Хрещатик, висаджений у повітря знаменитий Свято-Успенський собор Києво-Печерської Лаври. Зазнали значних руйнувань різні храми та житлова забудова в багатьох містах України. Але з часом більшість визначних історико-архітектурних пам'яток Києва були відроджені, а інші знаходяться у стані археологічних та історико-архітектурних досліджень тощо. Тож кожний раз, пройшовши тяжкі випробування своєї

історії, вічний Київ завжди відновлювався, стаючи ще більш величнішим та краще.



План Верхнього Києва в IX – XII ст.
«Місто Володимира»

1-3 – палацові будівлі; 4 – Десятинна церква; 5 – церква Васи́лія; 6 – Батієві ворота;
7 – церква Андріївського монастиря; 8 – церква Хрестовоздвиженського монастиря;
9 – церква Федорівського монастиря; 10 – Подільські ворота; 11 – ворота до Боричева узвозу.
«Місто Ярослава»; 12 – Софійський собор; 13 – церква Ірини; 14 – церква Георгія;
15 – невідома церква, розкрита в 1911 р.; 16 – палац; 17 – Золоті ворота; 18 – Львівські
ворота; 19 – Лядські ворота; «Місто Ізяслава-Святополка»; 20 – церква Михайлівська
Золотоверха; 21 – церква Дмитріївського монастиря; Копирев кінець: 22 – рештки муру, 23 –
церква, розкопана в 1947 р.; 24 – церква, розкопана в 1938 р.; 25 – церква XI – початку XII ст.



Завершення будівництва церковно-палацового ансамблю великокнязівського центру Київського дитинця за часів володарювання великого князя Володимира Святославовича, X ст. (Макет реконструкції - автори В. Костенко, А. Самохін, А. Цеділін, наукові керівники: П. Толочко, В. Харламов).

Нині Київ – столиця сучасної України, значний політичний, економічний та культурний центр. На сьогодні країна зайнята подоланням економічної кризи та захистом своєї територіальної цілісності. Але і в ці непрості часи в Україні приділяється значна увага охороні та збереженню унікальної історико-культурної спадщини та особливо визначних пам'яток архітектури її славної столиці, де минуле і сьогодення органічно поєднуються в її розвитку. Але нажаль, деякі з них не дійшли до сьогодення в первісному вигляді. Лихоліття війн і невблаганний час не зберегли їх початковий вигляд. Тож чимало визначних пам'яток історико-архітектурної спадщини в різні часи та з різних причин були знищені. [8, 9] Разом з унікальними пам'ятками національної спадщини нищилася історична пам'ять народу про видатні звитяги наших великих пращурів. І лише усні і писемні джерела та археологія, за висловом Т.Шевченка, ця «втаємничена мати історії», надають можливості воскресити історичну пам'ять про героїчні події далекої минувшини та значні історико-культурні здобутки наших предків, які стверджують історичну тяглість та культурну ідентичність українського народу. [10, 11]

Так на Замковій та Старокиївській горах в різні часи були виявлені багаточисельні археологічні знахідки, які засвідчують про глибоку давнину їх освоєння та дають відповідь на складне запитання, поставлене в літопису «Звідки пішла Руська земля і хто в ній найперший почав княжити?» [12, 13] Саме на верхній частині Стародавньої гори згодом було встановлено пам'ятний знак з красномовними словами, який визначає місце започаткування Русі, яке відповідає на питання поставлене в давнину літописцем. Там же були згодом відкриті залишки укріплень «града Кия» (V-VI ст.) - київського князя Кия та археологічні пам'ятки більш пізнього – християнського періоду – сліди і рештки фундаментів колишніх монументальних князівських палаців та першої величної кам'яної церкви Київської Русі - Св. Богородиці Десятинної (X ст.), боярських садиб, ремісничих будівель тощо. Адже саме там знаходився політичний та адміністративно-духовний центр колишнього «міста Володимира» стародавнього Києва, який був зруйнований в трагічні часи монголо-татарського нашествия в 1240 р. [14, 15] Але до наших днів зберігся в дещо перебудованому вигляді знаменитий собор св. Софії – видатна пам'ятка архітектури і мистецтва «міста Ярослава», побудована в найвищий період розквіту Русі. Ансамбль собору Св. Софії Київської як визначне явище світової культури разом зі Свято-Успенською Києво-Печерською Лаврою в 1999 р. включені ЮНЕСКО до Списку всесвітньої спадщини. Віками так сталося, що Київ, його дух і велич уособлюються у величних, залишених нам великими пращурами унікальних пам'ятках культури та духовності, які мають високу наукову, історико-культурну, містобудівну, архітектурну та мистецьку цінність.

Але нажаль, ряд втрачених храмових святинь Києва зберігаються лише в пам'яті народній та в археологічних залишках. В той же час в 1998-2000 рр. було відбудовано зруйнований в 1934-1937 рр. в радянські часи величний собор Михайлівського Золотоверхого монастиря в ансамблевій забудові колишнього «міста Ізяслава-Святополка». В ті ж часи було відбудовано також знаменитий Свято-Успенський собор Києво-Печерської лаври знищений в 1941 р. в часи тимчасової німецької окупації та інші важливі пам'ятки в других містах України. [16, 17, 18]

Нині опубліковані ґрунтовні концептуальні архітектурно-проектні пропозиції щодо можливого увічнення історичної пам'яті про зруйнований в 1240 р. під час монголо-татарського нашествия, першого кам'яного монументального храму Русі – церкву Св. Богородиці Десятинну. Маються різночасові пропозиції щодо графічної реконструкції втрачених інших важливих історичних храмів Верхнього Києва – церкви Федорівського монастиря, Василівської (Трьохсвятительської) і Стрітенської церков, монастирських храмів Св. Ірини, Св. Георгія та ін., [19-27] які надають можливість уявити поступове формування унікального сакрального простору історичного центру стародавнього Києва. Тож постає актуальне питання необхідності цілісного підходу до розгляду поступово сформованого сакрального простору Верхнього Києва в цілому з взаємопов'язаною сукупністю безцінних історичних пам'яток храмової архітектури та мистецтва (збережених і втрачених), які в свій час сформували значний містобудівний ансамбль історичного центру сучасного Києва.

Аналізуючи особливості започаткування і становлення кам'яного монументального зодчества в Київській Русі після запровадження християнства можна відзначити формування та поступовий розвиток визначних архітектурних храмових ансамблів Верхнього Києва, які створили значний містобудівний простір унікального сакрального середовища центральної частини сучасного Києва. При цьому постають актуальні проблеми охорони, належного збереження та ревалоризації сакрального простору цієї нині заповідної території стародавнього Києва з визначними храмовими ансамблями та окремими історичними пам'ятками архітектури і мистецтва в контексті сучасних національних і міжнародних засад охорони культурної спадщини. Адже історико-архітектурна спадщина України складає невід'ємну частину світового культурного та духовного спадку.

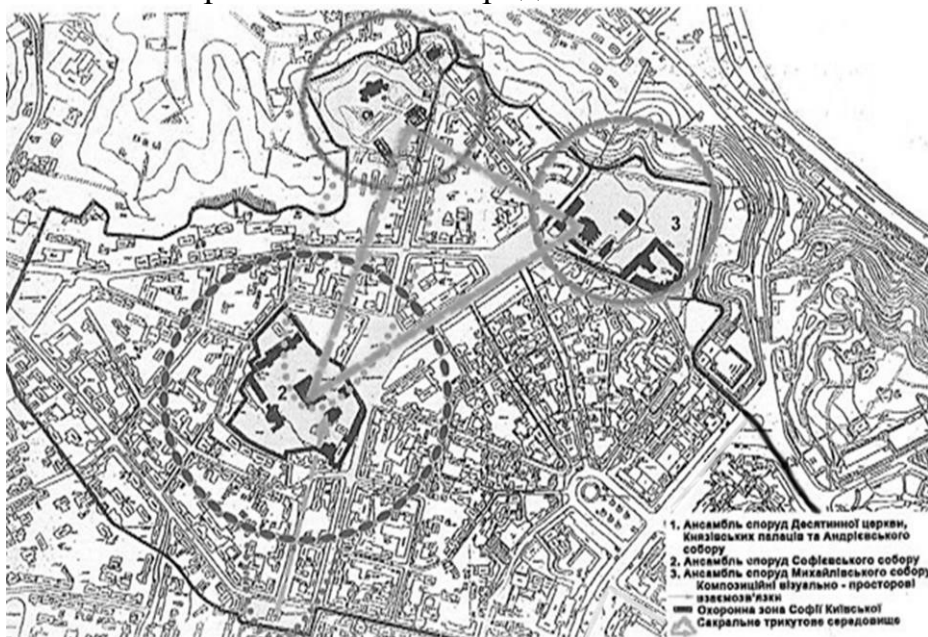
Про Київ і його історико-архітектурну спадщину написано немало. В багатьох публікаціях ґрунтовно висвітлені різноаспектні питання історії архітектури та мистецтва окремих визначних пам'яток стародавнього Києва.



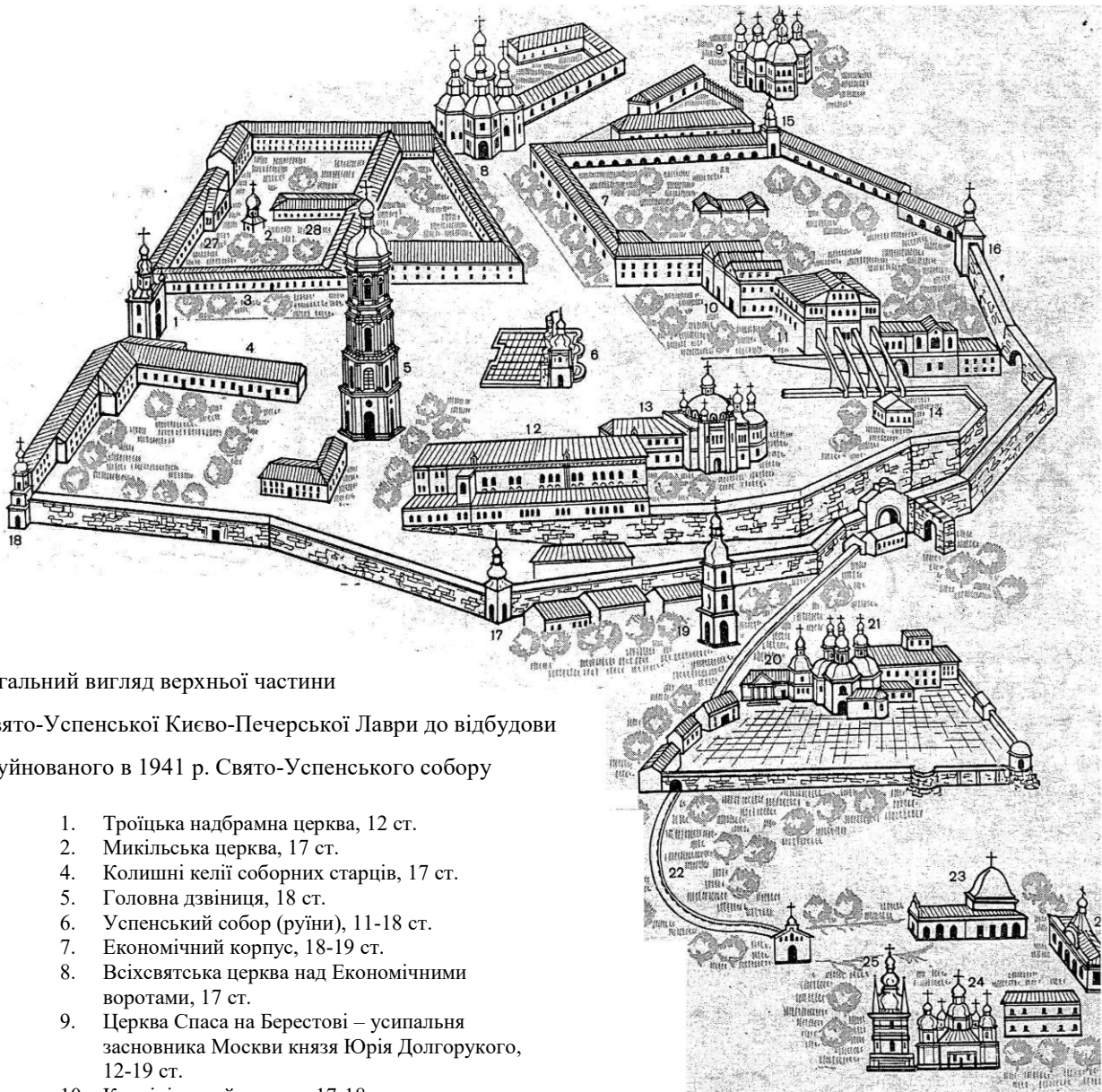
Визначальна роль собору Св. Софії Київської у нині сформованому грандіозному містобудівному ансамблі історико-культурного середовища сучасного Києва: Софійський собор – домінанта, Михайлівський Золотоверхий собор, Андріївська церква і колишня велична літописна церква Богородиці Десятинна як першохрам в започаткуванні кам'яного монументального зодчества Київської Русі, автентичні залишки якої потребують належного збереження та увіковічення пам'яті про цей унікальний християнський храм – символ прийняття християнства на Русі.

АНАЛІЗ

історичних закономірностей формування визначних храмових ансамблів верхнього міста стародавнього Києва



Це в першу чергу – всесвітньовідомий собор Св. Софії Київської, Михайлівський Золотоверхий собор, Андріївська церква, Свято-Успенський собор Києво-Печерської Лаври та багато ін. Але в більшості ці визначні пам'ятки архітектури і мистецтва розглянуті окремішньо, тобто автономно «самі по собі» без широкого цілісного історико-середовищного підходу до розгляду їх у взаємозв'язку з іншими храмами та усталеною міською забудовою в єдиному комплексі, як органічних складових поступово сформованого значного сакрального простору історичного центру Києва. Та при цьому послідовно були б розглянуті взаємопов'язані питання зачаткування, формування та розвитку визначних храмових ансамблів, які поєднують нас з далекою минувиною та сьогоденням Києва як столиці європейської країни - сучасної України. Саме такий широкий цілісний методологічний підхід, на наш погляд, надає можливості відслідкувати діалектичну послідовність історичного процесу пов'язаного з діяльністю наших великих пращурів та поступовим формуванням значного містобудівного храмового ансамблю та, таким чином, створення унікального сакрального простору в історичному центрі сучасного Києва. Такий цілісний підхід при дослідженні Києворуських пам'яток та храмових ансамблів сучасного Києва забезпечить всебічність та повноту їх розгляду, враховуючи їх місце і значення у світовому культурно-цивілізаційному процесі та історичному розвитку Київської Русі та її славної столиці. Та при цьому розгляд необхідно проводити починаючи з самого раннього дохристиянського періоду освоєння історичної території стародавнього Києва та більш пізньої ансамблевої великокнязівської розбудови його Верхнього міста, особливо після запровадження християнства в Київській Русі. Адже саме в ті далекі часи (X-XIII ст.ст.) у Верхньому місті стародавнього Києва та Свято-Успенській Києво-Печерській Лаврі вперше були побудовані значні кам'яні монументальні православні храми, які явились своєрідними прототипами, взірцями для подальшого розвитку храмовбудівної культури і в других містах Давньої Русі. При цьому відзначимо, що формування ансамблевості при будівництві храмів Верхнього Києва являлося визначальним, що вказує на надзвичайно високий на той час рівень містобудівної культури храмовбудування. Адже Київська Русь в ті часи знаходилася на передових європейських позиціях цивілізаційного розвитку. І храмовбудівна культура відповідала тогочасним високим вимогам християнської ойкумени. Тож нині постають надзвичайно актуальні питання надійного збереження та державної охорони унікальних, всесвітньовідомих християнських святинь вітчизняної історико-культурної спадщини сучасної України. [28-31]



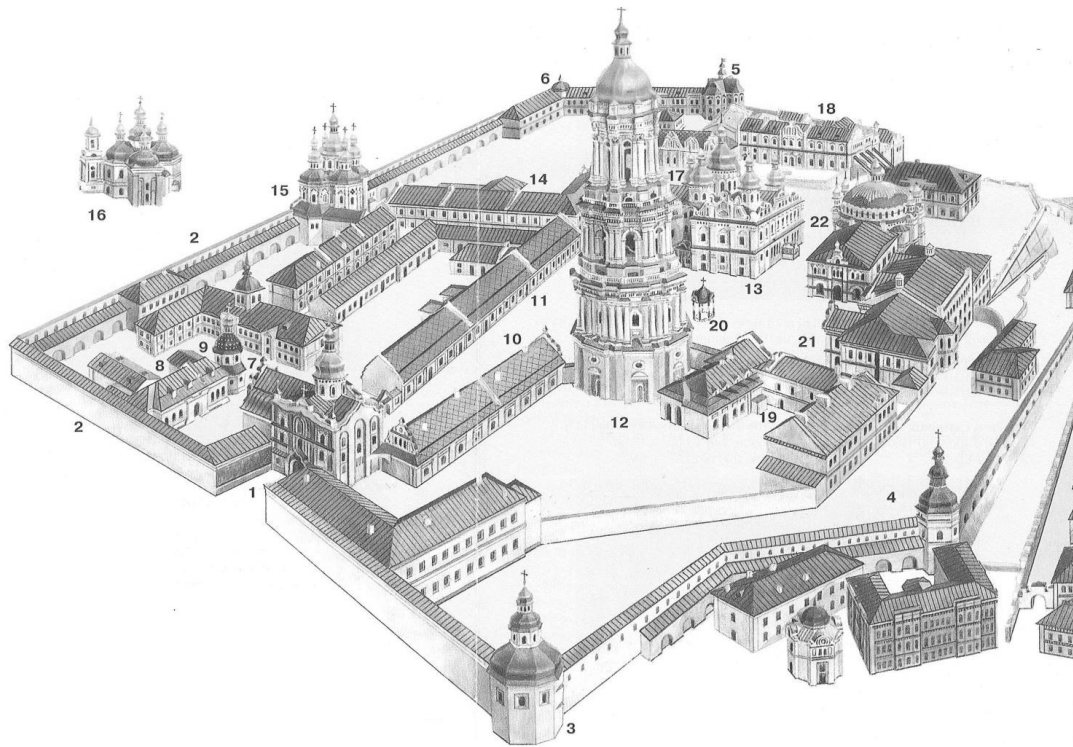
Загальний вигляд верхньої частини

Свято-Успенської Києво-Печерської Лаври до відбудови зруйнованого в 1941 р. Свято-Успенського собору

1. Троїцька надбрамна церква, 12 ст.
2. Микільська церква, 17 ст.
4. Колишні келії соборних старців, 17 ст.
5. Головна дзвіниця, 18 ст.
6. Успенський собор (руїни), 11-18 ст.
7. Економічний корпус, 18-19 ст.
8. Всіхсвятська церква над Економічними воротами, 17 ст.
9. Церква Спаса на Берестові – усипальня засновника Москви князя Юрія Долгорукого, 12-19 ст.
10. Ковнірівський корпус, 17-18 ст.
11. Будинок колишньої Лаврської друкарні, 18-19 ст.
12. Колишні митрополичі покої, 18 ст.
13. Трапезна палата з церквою, 19 ст.
14. Оглядовий майданчик
15. Малярна церква, 17 ст.
16. Онуфрійівська башта, 17 ст.
17. Годинникова башта, 17 ст.
18. Башта Кушника, 17 ст.
19. Дзвіниця на Близьких печерах, 18 ст.
20. Виставка «Історія лаврських печер»
21. Хрестовоздвиженська церква, вхід до близьких печер, 18 ст.
22. Галерея до дальніх печер, 19 ст.
23. Аннозачатівська церква, вхід до дальніх печер, 19 ст.
24. Церква Різдва Богородиці, 17 ст.
25. Ковнірівська дзвіниця, 18 ст.
26. Вихід із Дальніх печер
27. Державний музей театрального, музичного та кіномистецтва
28. Державна історична бібліотека

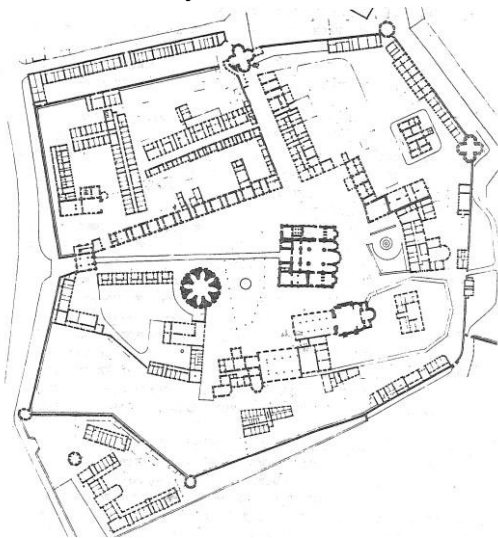


Руїни Свято-Успенського собору

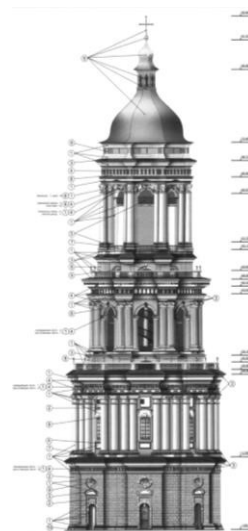


1. Троїцька надбрамна церква, XII-XVII стст. 2. Фортечні мури, XVII-XIXстст. 3. Башта Івана Кушника, 1696-1701 рр. 4. Годинникова вежа, 1696-1701 рр. 5. Онуфріївська вежа, 1696-1701 рр. 6. Малярна вежа, 1696-1701 рр. 6. Миколаївська церква, XVII ст. 7. Монастирські лікарняні покої. XIX ст; 8. Державний музей театрального, музичного та кіномистецтва України 9. Аптека, XIX ст; Державна історична бібліотека України. 10. Келії соборних ченців. XVIIIст (корпус №3); виставки «Скарби підняті з руїн», «Традиційний іконопис та культове литво» 11. Велика лаврська дзвіниця, 1731-1745 рр. 12. Свято-Успенський собор. XI-XVIIIст. Відбудований 1998-2000 рр. 13. Економічний корпус, XVII-XIXст. 14. Всіхсвятська церква, 1696-1698 рр. 15. Церква Спаса на Берестові, XII-XIX стст. 16. Ковнірівський корпус (будинок проскурні, хлібопекарні та книгарні), XVII-XVIII стст. 17. Будинок друкарні, XVIII-XIX стст. 18. Будинок бібліотеки Фловіана та будинок намісника Лаври (музей мікрмініатюр, іконописний зал). 19. Ківорій над колишньою монастирською криницею (поч. 20 ст) 20. Будинок митрополита (1727р.) і Митрополитча церква (1904-1905 рр.). 21. Трапезна церква і Трапезна палата, 1893-1895 рр.

Загальний вигляд верхньої частини Свято-Успенської Києво-Печерської Лаври з відбудованим Свято-Успенським собором в 1998-2000 рр.



Свято-Успенська Києво-Печерська лавра.
Фрагмент плану забудови



Дзвіниця Києво-Печерської лаври

Адже ЮНЕСКО ще в 1972 р. на своїй Генеральній конференції в Парижі була прийнята «Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини», в якій проголошено, що «кожна держава зобов'язана забезпечувати виявлення, охорону, збереження, популяризацію і передачу майбутнім поколінням культурної і природної спадщини». Визначні національні архітектурно-мистецькі пам'ятки України як універсальні «культурні цінності становлять значний інтерес і потребують збереження їх як частини всесвітньої культурної спадщини всього людства». Згідно прийнятої ЮНЕСКО «Рекомендації щодо охорони й сучасної ролі історичних ансамблів» (1976 р.) передбачено необхідне забезпечення охорони та збереження історично сформованих визначних містобудівних утворень, реставрацію та відновлення їх середовища. [32]

Згідно Конституції України (1996 р.) відзначається, що культурна спадщина (України) охороняється законом. Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність. [33]

Верховною Радою в різні часи прийнято цілий ряд важливих законів України «Про охорону культурної спадщини» (2000 р.), «Про охорону археологічної спадщини» (2004 р.), в яких передбачено належне збереження різноманітних пам'яток історико-культурної спадщини, їх консервацію та музеєфікацію у відповідності до сучасних міжнародних та національних культуроохоронних вимог. Тож дбайливе ставлення до пам'яток історико-культурної спадщини, охорона та їх належне збереження для прийдешніх поколінь – не тільки право, а й священний обов'язок кожного в нашій країні. В той же час за останні роки громадскість тривожить нинішній стан збереженості усталеного історико-архітектурного середовища Верхнього міста з уславленими пам'ятками національної спадщини світового значення та бентежить агресивна вибірковість його сучасна забудова новими крупномасштабними будівлями, які вносять дисонанс в усталений природно-містобудівний ландшафт Києва. В той же час відбувається порушення охоронних (буферних) зон визначних пам'яток історично сформованої традиційної забудови з загальновідомими архітектурними пам'ятками сучасного Києва. [34-39] Новим Генеральним планом перспективного розвитку Києва передбачено надійне збереження історико-архітектурної спадщини та передбачається подальший розвиток культурно-туристичного потенціалу міста при реалізації цього містобудівного документу.

Тому важливого значення набувають питання необхідності проведення широких культуроохоронних досліджень та наукових публікацій щодо охорони та особливостей належного збереження унікального містобудівного середовища з визначними храмовими ансамблями історичного центру Києва як

священного місця його історії – «Святая святих» Верхнього міста, як безцінного культурного спадку сучасного Києва.

Так, про собор Св. Софії в Києві, сучасник його будівництва, видатний давньоруський церковний діяч часів Ярослава Мудрого, митрополит Іларіон, присвятив новозбудованому величному храму захоплюючі слова: «Церковь дивна и славна всем окружным странам, яко же она не обращается во всем полунощи земном от Востока до Запада». [40]

Так визначна храмова забудова Верхнього міста стародавнього Києва (X-XIII ст.ст.) – колишній церковно-палацовий ансамбль з церквою Св. Богородиці Десятинною «міста Володимира», ансамбль собору Св. Софії «міста Ярослава», ансамблю Михайлівського Золотоверхого собору Св. Архістратиґа Михаїла «міста Ізяслава-Святополка» були зведені в різні часи розвитку Київської Русі. Протягом багатьох століть формувалася і знаменита Соборна площа зі Свято-Успенським собором Києво-Печерської Лаври. По цій проблематиці опубліковано цілий ряд ґрунтовних досліджень. Нині надзвичайно актуальним являється поглиблене дослідження унікальних храмових ансамблів історичного центру стольного града Києва в контексті світового досвіду формування знаменитих ансамблів в різночасні періоди розвитку храмовбудівної культури.

Загальновідомо, що храмові ансамблі Київської Русі вписали в історію світового зодчества блискучі сторінки. А найбільш значні із них нині включені до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Тож їх поглиблене системне вивчення та проведення широких наукових досліджень буде сприяти формуванню науково-методологічних засад довговічного збереження, належній охороні та проведенню відповідної комплексної ревалоризації історико-культурного та природного середовища, створюючи естетично привабливу заповідну територію історичного центру сучасного Києва. При цьому ґрунтовно вирішуючи його взаємопов'язані транспортно-пішохідні питання та комплексний благоустрій території. Доцільна організація пішохідних вулиць в межах історичного центру Києва з урахуванням сприятливого екскурсійного огляду його пам'яток, розпочинаючи від Золотих воріт, ансамблів Софійського собору, Михайлівського Золотоверхого монастиря, археологічних пам'яток колишнього церковно-палацового ансамблю з Десятинною церквою, Андріївським собором та ін.

Надзвичайно важливим являється безумовне виконання рекомендацій Комітету всесвітньої спадщини ЮНЕСКО про необхідність належного збереження визначних пам'яток – «Собор Св. Софії та Києво-Печерської Лаври з прилеглими монастирськими спорудами» - об'єктів, які знаходяться під егідою ЮНЕСКО. Тож керівництву «Національного заповідника «Софія Київська» були своєчасно підготовлені пропозиції щодо належного вирішення

пам'яткоохоронних проблем цих об'єктів. Це, в першу чергу, важливі питання координації систем управління цими об'єктами та контролю містобудівної діяльності у їх буферній (охоронній) зоні; підготовка законодавчих актів щодо мораторію на висотне будівництво в історичному центрі Києва; при цьому необхідна розробка проекту регенерації заповідної території з врахуванням охоронних зон Верхнього міста; в новому Генеральному плані Києва вкрай важливо розробити схему вдосконалення руху транспорту в історичній частині міста з винесенням транзиту за межі охоронних зон об'єктів всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «собор Св. Софії, Києво-Печерська Лавра та прилеглі монастирські споруди».

Виконання таких задач буде сприяти організації в центральній частині сучасного Києва своєрідного музею під відкритим небом і створення культурно-туристичного комплексу світового рівня.

Література

1. Каргер М.К. Древний Киев: Очерки по истории материальной культуры древнерусского города. – М.-Л.:Изд-во АН СССР, 1958. – Т.1. – с. 310;
2. Толочко П.И. Древний Киев в XII-XIII вв. – К.:Наукова думка, 1980. – 360 с;
3. Павленко Ю.В. Нарис історії Києва. – Е.:Фенікс, 2003. – 480 с;
4. Асеев Ю.С. Архитектура древнего Киева. – К.: Будівельник, 1982. – 160 с;
5. Никоновская летопись. 6663 (1155)2. – М.:Изд-во АН СССР, 1950. – с. 65;
6. Грушевський М.С. Історія України-Русі. В 11 т, 12 кн. – 2 вид. – К.:Наукова думка, 1991-1998. – Т.1. – с. 500 - 503;
7. Звід пам'яток історії та культури України. Енцикл. вид. у 28 т./Редкол.: голов. ред. В.Смолій та ін. – К.: - Кн.1, ч. 1. А-Л/Редактор тому: відпов. ред. П.Тронько та ін. – 1999. – с. 608;
8. Геврик Т. Втрачені архітектурні пам'ятки Києва. – Н.-П. Український музей, 1987. – с. 64; Нестуля О. Доля церковної старовини в Україні. В 2 т. – К.: Ін-т Історії України НАН України. – Т.1. – с. 280;
9. Вечерський В.В. Втрачені об'єкти архітектурної спадщини України. – К.: Головкивархітектура, 2002. – 592 с;
10. Історія України: нове бачення. У 2 т./О.І.Гурній, Я.Д.Ісаєвич, М.Ф.Котляр та ін.; Під ред. В.А.Смолія. – К.:Україна, 1995. – Т.2. – с. 68;
11. Попович М.В. Нарисні історії культури України. – К.: Артєк, 2006. – 728 с;
12. Повість врем'яних літ. Літопис (за Іпатським списком)/Пер. з давньоруської. – К.:Рад.письменник, 1990. – с. 3-4;
13. Берлинский М. Краткое описание Киева. – К.: Час, 1991. – с. 36;
14. Іванцов І.О. Стародавній Київ/Упорядник Г.І.Іванцова-Костенко. – К.: Фенікс, 2003. – с. 361;

15. Івакін Г.Ю. Історичний розвиток Києва XII-середини XVI ст. – К.:, 1996 – 247 с;
16. Орленко М.І. Михайлівський Золотоверхий монастир: Методичні засади і хронологія відтворення. – К.: Гопак, 2002. – 160 с.;
17. Успенський собор Києво-Печерської Лаври: методичні засади і хронологія відтворення. – К.: Фенікс, 2015. – 820 с;
18. Асеев Ю.С. Архитектура древнего Киева. – К.: Будівельника, 1982. – 160 с.
19. Кресальний М.И. Софійський заповідник у Києві. – К.: Держ. видав. літератури з будівництва і архітектури УРСР, 1960. – 427 с.;
20. Логвин Г.Н. Собор Святої Софії в Києві: книга-альбом. – К.: мистецтво, 2001. – 352 с.;
21. Національний заповідник «Софія Київська» / Н. Куковальська, Н. Нікітенко, І. Марголіна та ін. – К.: Балтія-Друк, 2009. – 229 с.;
22. Нікітенко Н.Н. Святая София Киевская. – К.: Горобец, 2008. – 384 с.;
23. Слепцов О.С. Архитектура православного храма. – К.: А+С, 2012. – 552 с.;
24. Сагайдак М.А. Великий город Ярослава. – К.: Наукова думка, 1966. – 75 с.;
25. Соченко В.І. Церква Богородиці Десятинна в Києві. – К.: Мистецтво, 2014. – 224 с.;
26. Сіткарьова О. Успенський собор Києво-Печерської Лаври. – К.: Свято-Успенська Києво-Печерська Лавра, 2000. – 232 с.;
27. Пламеницька О. Успенський собор Києво-Печерської Лаври: новий погляд на будівельну історію // Пам'ятки України: історія та культура. № 1-2, 2003. – с. 53 – 91 ;
28. Дьомін М.М. Проблеми дослідження архітектурної спадщини України // Архітектурна спадщина України. Вип. 1. – К.:, 1994. – с. 5-10;
29. Гусаков В. Охорона архітектурно-містобудівної спадщини України // Пам'ятки України: історія та культура, 1997. - №1, с 7;
30. Панченко Т.Ф. Ландшафт Києва як об'єкт історичної спадщини і сучасного зеленого будівництва // Архітектурний вісник КНУБА. Науково-виробн. зб. / Відповід. ред.. Куліков П.М. – К.: КНУБА, 2016. – Вип. 6. – с. 269-273;
31. Товбич В.В. Збереження та охорона архітектурної спадщини – справа кожного // В.В.Товбич, М.В.Сисойлов Архітектура: мистецтво та наука. – Дніпропетровськ: Свідлер, 2007. – с. 350 - 494;
32. Міжнародні засади охорони нерухомої культурної спадщини. – К.: Фенікс, 2008. – с. 55;
33. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К.:, 1997. – с. 23;

34. Водзинський Є. Реалізація забудови історичного центру Києва // Теорія та історія архітектури і містобудування. Зб. науков. праць НДІТІАМ. – Вип. 6. – К.: 2005. – с. 199-206;
35. Пلامеницька О. Ціннісна категоризація архітектурної спадщини у Державному реєстрі пам'яток містобудування і архітектури України. – с. 313-328;
36. Товстенко Т. Своєрідність розвитку розпланування та забудови Верхнього міста в Києві, їх містобудівна, культурна і композиційна цінність. – с. 227-243;
37. Самойленко О. Містобудівна спадщина Верхнього міста у Києві – об'єкт охорони ЮНЕСКО // Культурна спадщина Києва: дослідження та охорона історичного середовища. Михайлівський Золотоверхий собор. Ювілейний випуск, присвячений 900-річчю. – К.: Фенікс, 2008. – с. 37-41;
38. Жариков Н., народний архітектор України. Мы теряем Киев // Газета по-киевски № 229, 11.10.2006. – с. 12;
39. Романюк А. Война за сердце Киева // Газета по-киевски № 76, 21.04.2005. – с. 1,2;
40. Повесть временных лет. – М.: Изд-во АН СССР, 1950. – с. 102.

Аннотация

В статье рассмотрены актуальные проблемы надлежащего сохранения и ревалоризации уникальной сакральной среды заповедной территории Верхнего города с выдающимися храмовыми ансамблями исторического центра современного Киева. При этом наиболее значимые из них – ансамбли собора Св. Софии и Свято-Успенской Киево-Печерской Лавры включены в Список всемирного наследия ЮНЕСКО.

Ключевые слова: исторический центр, храмовые ансамбли, проблемы сохранения.

Annotation

The article deals with actual problems of proper protection and revalorization of modern Kyiv historical centre with its upper town preservation: on area temple ensembles unique sacrid environment. The most significant of them Sf. Sophia's and Kyivo-Petcherska Lavra Assumption Cathedral Ensembles are on UNESCO World Heritage List.

Key words: protection problems, temple ensembles, historical centre.